

דה-רדיקליזציה ופיוס ישראלי-פלסטיני: לקחים והמלצות לאור סכסוכי עבר

נייר מדיניות

ד"ר מעיין ארמלין*

מאז אירועי השבעה באוקטובר ולאורך הלחימה עולה השאלה כיצד יראה "היום שאחרי" בגדה המערבית וברצועת עזה. משני צידי הקשת הפוליטית בישראל ניכרת ההכרה כי תהליך דה-רדיקליזציה – שעיקריו שינוי תפיסתי נרחב במוסדות החינוך, הכלכלה, המשפט והפוליטיקה הפלסטינים – הינו הכרחי על מנת להביא לרגיעה ולפיוס ישראלי-פלסטיני.¹ עם זאת, הסכמי השלום ומאמצי עבר למיגור הקיצוניות ברחוב וברשות הפלסטינית לא צלחו, בעיקר משום שהציבו רף גבוה שהיה מנותק מתהליך מדיני כלשהו, מהמציאות הגיאוגרפית, ומרצונות וצרכי החברה הפלסטינית. התנאים ההכרחיים להשגת דה-רדיקליזציה עוברים דרך מכלול שינויים נרטיביים ומוסדיים הכוללים בניית נרטיב פלסטיני חדש שפניו לשלום ולדו-קיום, לצד שיקום הכלכלה ושינויי עומק במערכות החינוך והמשפט הפלסטינים. זאת יש להשיג תוך הסכמה ושיתוף פעולה פלסטיני, אך תחת פיקוח ומעורבות חיצונית משמעותית, הכוללת בין היתר את תרומתן של מדינות ערב המתונות. מתוך כך ניתן להבין, ויש להדגיש זאת, כי תנאי הכרחי לקידומו של תהליך דה-רדיקליזציה, הינו היותו חלק מתהליך מדיני מקיף, המקדם ומבסס את התנאים להצלחתו. מסמך זה מציג תובנות לגבי ניהול תהליך דה-רדיקליזציה במקרה הישראלי-פלסטיני על בסיס מחקר השוואתי בין שלושה מקרים מובחנים בהיסטוריה: גרמניה הנאצית בתום מלחמת העולם השנייה, בוסניה והרצגובינה בתום מלחמות יוגוסלביה, ועיראק לאחר מלחמת המפרץ השנייה. דיון בהצלחות וכישלונות מקרי העבר בקידום דה-רדיקליזציה והשגת שלום בר-קיימא מהווה בסיס להמלצות להתנעת תהליך דומה בחברה הפלסטינית (והישראלית) ב"יום שאחרי" סיום הלחימה בעזה.

א. מבוא

אירועי השבעה באוקטובר השיבו אל קדמת הבמה את הצורך במציאת פתרון ארוך-טווח לסכסוך הישראלי-פלסטיני, אשר יביא ביטחון, יציבות ושגשוג לכלל הצדדים המעורבים. התפיסה הרווחת כיום בישראל היא כי תנאי הכרחי לשלום יציב הוא מיגור הקצנה וקידום שיח עם גורמים מתונים, אשר אותו ניתן להשיג באמצעות נרטיב פלסטיני מוביל שפניו לפיוס, ומוסדות מדינה פלסטינים מתונים ומתפקדים; דהיינו, תהליך של דה-רדיקליזציה.

קיימת הסכמה כי תהליך **רדיקליזציה** מתאר אימוץ וביסוס של עמדות, תפיסות ואמונות קיצוניות העלולות תחת נסיבות מסוימות להוביל למעורבות והוצאה לפועל של אלימות וטרור. תהליך זה לרוב קורה במישור

* מעיין ארמלין היא חוקרת אורחת במיתוים. היא בעלת דוקטורט בהיסטוריה ותואר שני בפסיכולוגיה חברתית. מחקרה מתמקד בשואה ורצח עם ובהיסטוריה החברתית של סכסוכים במאות העשרים והעשרים ואחת.
¹ ראה תוכנית נתניהו ליום שאחרי: יהונתן ליס, "[נתניהו הציג את תוכניתו ל"יום שאחרי" ברצועת עזה: פירוז הרצועה והחלפת אונר"א](#)", הארץ, 23 בפברואר 2024. ותוכנית לפיד ליום שאחרי: "[שיקום הרצועה וחתימה להסכם מדיני: תוכנית לפיד ליום שאחרי בעזה](#)", מעריב, 2 בדצמבר 2023.

האישי והקבוצתי כאחד. המאמצים והתוכניות (הלאומיות והרב-לאומיות) להתמודדות עם רדיקליזציה נחלקים לכמה קטגוריות. בעוד שהמושג **דה-רדיקליזציה** (deradicalization) מתאר תוכנית מצומצמת המבקשת ליצור שינוי התנהגותי ותפיסתי בקרב קבוצות ממוקדות מאחד או משני צידי הקונפליקט, **אנטי-רדיקליזציה** (anti-radicalization) הנה תוכנית כוללת ליצירת שינוי מבני במוסדות התורמים לקיצוניות ומתמקדת בשיפור הכלכלה, חיזוק המשילות, חיזוק מוסדות המדינה ובניית מנהיגות קהילתית.² לצורך הדיון בסכסוך הישראלי-פלסטיני, נתייחס ל**תהליך דה-רדיקליזציה** כאל טרנספורמציה של אמונות ותפיסות, שעיקרה זניחת העקרון לפיו אלימות וטרור הן הדרך הנכונה להשגת מטרות מדיניות, ומנגד, חיזוק ההכרה כי הדרך הרצויה למימוש האינטרסים היא מיתון, פיוס, ומשא ומתן ללא תוקפנות כלפי הצד השני.

לאורך השנים, ובמיוחד בשנים האחרונות, המדיניות הישראלית הביאה דווקא לתוצאות הפוכות. במקום לקדם את צרכיהם ושיאיפותיהם המדיניות של הפלסטינים, לחזק את המתונים וליצור שיתוף פעולה מתוך אינטרסים משותפים, הלכו שני הצדדים והתבצרו בעמדותיהם תוך החרפת חוסר האיזון, נקיטת צעדים חד-צדדיים,³ וחיזוק הגורמים והקולות המתנגדים לפשרה ושוללים את זכות קיומו של הצד השני. למרות העימות המדמם והמתמשך, בולטת בהיעדרה תוכנית לתהליך דה-רדיקליזציה עבור הסכסוך הישראלי-פלסטיני. על אף שהנושא עלה לא פעם בשיח המדיני בין הצדדים, הוא מעולם לא זכה לתשומות ראויים בתוכניות הרשמיות.⁴ מאמצי העבר של ישראל למיגור ההקצנה בצד הפלסטיני התמקדו בהתניית התקדמות השיחות עם אש"ף בדרישות מהארגון ללחום בטרור, לאסוף נשק לא-חוקי וללחום בהסתה. אולם הדרישות הישראליות, בדרך כלל בתמיכה אמריקאית, היו בלתי-ריאליות, ולא סיפקו את התנאים ואת המנגנונים הנאותים לקידום תהליך דה-רדיקליזציה בצד הפלסטיני. כך לדוגמה, במהלך האינתיפאדה השנייה תחת הנהגות אריאל שרון וערפאת, הציבה ישראל שורת "מבחנים" לפלסטינים בתחום ה"כוונה", ה"מאמץ" וה"תוצאה", בכלל זה בכל הקשור להסתה לאלימות ולטרור. דרישות אלה, שהיו מנותקות מהמציאות של עימות מדמם, מהשאיפות והצרכים הפלסטיניים, או מאופק מדיני כלשהו, לא קידמו שותפות אינטרסים, אלא הגבירו את החשדנות ואת חוסר האמון בין הצדדים, גררו הסלמה בהסתה ובטרור ואף חיזקו בהדרגה את כוחו ומעמדו של החמאס על פני אש"ף והרשות הפלסטינית. ניסיון זה מדגיש כי אין תוחלת לתהליך דה-רדיקליזציה הקורה במנותק מקידום של הסדר מדיני ומהציפיות, הרצונות והצרכים של הצד הפלסטיני. דינמיקה זו הובילה את הצדדים לטרגדיה של השבעה באוקטובר, שלאחריו תובעת ישראל בצדק רב מהפלסטינים לקדם תהליך דה-רדיקליזציה. אולם, היא אינה מפרטת למה הכוונה, ויותר מכך, נדמה כי אינה מוכנה לספק את התנאים החיוניים הדרושים, המדיניים והאסטרטגיים, למימושו של תהליך מעין זה.

² Lindsay Clutterbuck, "[Deradicalization Programs and Counterterrorism: A Perspective on the Challenges and Benefits](#)," *Middle East Institute*, 2015; Daniel Koehler, "Deradicalization and Disengagement Programs as Counter-Terrorism and Prevention Tools. Insights from Field Experiences regarding German Right-Wing Extremism and Jihadism," in M. Lombardi et al (Eds.), *Countering Radicalization and Violent Extremism Among Youth to Prevent Terrorism*, IOS Press, 2015, 120-150.

³ ראה למשל: אודי דקל ולייה מורן-גלעד, "תהליך אנאפוליס 2007-2008: החמצת הזדמנות להסדר שתי מדינות?" *המכון למחקרי ביטחון לאומי*, מזכר 210, פברואר 2021, עמ' 89-99.

⁴ ראה לדוגמה: מוהר ושושן "מאבק ברדיקליזציה כאמצעי למניעת טרור: ישראל לעומת העולם," *עדכן אסטרטגי*, 26 גיליון 1, 2023, 78-84.

למרות המציאות המורכבת העכשווית, חשוב לזכור כי עדיין ניתן לחתור לסיום האלימות ולכינון פיוס. סכסוכי עבר מלמדים כי תהליכי דה-רדיקליזציה הנם הכרחיים לסיום התוקפנות ולהשגת שלום בר-קיימא, וכי תהליכים אלו יש להוביל בהדרגה ובאמצעות תוכניות סדורות לשיקום ובנייה של מוסדות מדינה וחברה מתונים בניהול או תחת פיקוח רב-לאומי. בהתאם לכך נדרשת תוכנית דומה להקמת מדינה פלסטינית עמה ניתן יהיה לקדם תהליך מדיני ארוך טווח. מימוש סיום האלימות והובלת תהליכים מדיניים מחייב התמודדות עם ההקצנה והתוקפנות בשני הצדדים המעורבים בסכסוך. נייר זה מתמקד בתהליך דה-רדיקליזציה בצד הפלסטיני, תוך ניסיון לתרגם את הקריאה הישראלית הכללית לדה-רדיקליזציה של החברה הפלסטינית לתיאור של מדיניות, צעדים מעשיים ועקרונות פעולה; זאת על בסיס סקירה משווה הבוחנת שלושה מקרים היסטוריים במהלכם הופעלו פיקוח רב-לאומי ותוכניות לשיקום מוסדות מדינה לשם קידום דה-רדיקליזציה, פיוס ושלום. הערכת ההצלחות והכישלונות של כל אחד מהתהליכים ההיסטוריים משמשת בסיס לשרטוט עקרונות מנחים עבור תוכנית דומה לסכסוך הישראלי-פלסטיני ביום שאחרי הלחימה בעזה, ומדגימה את החשיבות של תהליך מדיני מקיף לקידום טרנספורמציה חברתית משמעותית.

ב. דוגמאות עבר של תהליכי דה-רדיקליזציה

מאז תום מלחמת העולם השנייה הופעלו מספר רב של תוכניות לקידום דה-רדיקליזציה ושלום ברחבי העולם. על מנת לבנות תוכנית דומה עבור הסכסוך הישראלי-פלסטיני יש ללמוד מניסיונות העבר על הגורמים להצלחה ולכישלון של תהליכי דה-רדיקליזציה והשגת שלום בר-קיימא.

דמוקרטיזציה ודה-נאציפיקציה במערב גרמניה (1945-1958)

עם כניעתה ללא תנאים חולקה גרמניה לאזורי כיבוש אמריקני, בריטי וצרפתי שאוחדו לכוח רב-לאומי (לצד אזור רביעי סובייטי). לחימה גרמנית עיקשת עד לרגע האחרון לצד פופולריות המשטר הנאצי, העלו את החשש מטרור גרמני תחת הכיבוש ומעלייה מחודשת של המפלגה הנאצית. לקידום דה-רדיקליזציה ולמניעת תוקפנות גרמנית בעתיד ניהלו בעלות הברית קמפיין דה-לגיטימציה נגד המפלגה והאידיאולוגיה הנאצית, כוננו את שלטון החוק וזכויות האדם והאזרח בגרמניה (המערבית), שיקמו את כלכלתה, והפכו אותה לדמוקרטיה ליברלית.

באמצעות תוכנית הדה-נאציפיקציה פירקו בעלות הברית את כלל הארגונים המזוהים עם הנאציזם, אסרו פושעים נאצים רבים, וטיהרו את מוסדות המדינה מבעלי תפקידים שזוהו עם המפלגה. אך הקושי לקבוע את מידת מעורבותו של אדם במשטר הקודם, והפגיעה בתפקוד מערכות המדינה הובילו להתנגדות ציבורית ולבסוף לזניחת התוכנית. במקביל ביזרו כוחות הכיבוש את מערכת השלטון הנאצית הריכוזית תוך עידוד גיוון ויוזמות פוליטיות מקומיות, וניהלו את מוסדות החינוך והתקשורת תוך קידום נרטיב גרמני חדש, דמוקרטי-ליברלי, שפניו לפיוס. באמצעות תוכנית מרשל שיקמו האמריקנים את כלכלת גרמניה תוך הצפת השוק בהלוואות, מתן תמריצים לייצור מוצרי צריכה ועידוד יוזמה ותחרות, ופתיחת קשרי המסחר והדיפלומטיה בין כלל מדינות מערב אירופה, כל זאת תחת מטריה ביטחונית אותה סיפקה ארה"ב להגנה על גרמניה ושכנותיה מפני איום ההשתלטות הקומוניסטי. שיקום מערכות המדינה תרם לתהליך הדה-רדיקליזציה של

הגרמנים וביסס את בנייתה של גרמניה כדמוקרטיה-ליברלית מתונה שהפכה למעצמה נורמטיבית תוך פחות משנות דור.⁵

הסכם דייטון (Dayton) בבוסניה והרצגובינה (1995-2002)

בתום מלחמות יוגוסלביה, נותרו מחלוקות לגבי הטריטוריה של בוסניה והרצגובינה בין הבוסנים המוסלמים, הסרבים הנוצרים-אורתודוקסים והקרואטים הקתולים. במסגרת הסכם דייטון אשר סיים את התוקפנות הוחלה תוכנית בינלאומית להסדרה טריטוריאלית ופוליטית של המדינה החדשה, אשר כללה דה-רדיקליזציה ופיוס בין הצדדים. במסגרת ההסדרה הוקמה תחילה מועצה רב-לאומית (שכללה גם את תורכיה כנציגת המדינות האיסלמיות) אשר פיקחה בנוקשות על קיום הסכם הפסקת האש ופירקה את הארגונים המיליטנטיים של שלוש הקבוצות מנשקם. בשלב השני כונן משרד של נציג עליון (Office of High Representative) אשר הוביל את בניית מערכות המדינה, ועסק בפיקוח על מוסדות משפטיים משותפים, שמירה על זכויות אדם ואזרח והקמתו של בנק מרכזי בניהול מקצועי זר לשיקום הכלכלה ולבנייה המחודשת של הערים. תחת פיקוח הוקם פרלמנט תוך בניית נציגות של שלוש הקבוצות והדחת קיצוניים, נוסדה נשיאות המקיימת רוטציה בין שלושה מנהיגים משלוש הקבוצות, ונוהל הליך בחירות תקין. עוד קידמה התוכנית את יצירתם של נרטיב לאומי חדש וסמלי מדינה אחידים אשר שימרו את הזהויות הקבוצתיות, לצד יוזמות חינוך ותקשורת לקידום פיוס שפעלו תוך שילוב גורמים מתונים משלוש הקבוצות. למרות התחלה איטית והתנגדויות רבות בשטח, נחשבת התוכנית להצלחה בייצוב מדינת בוסניה והרצגובינה, כאשר אכיפת הסכם השלום ותהליכי בניית המדינה והאומה, הובילו לדה-רדיקליזציה ושלום באזור כולו.⁶

תהליך הדמוקרטיזציה והדה-בעת'יפיקציה בעיראק (2003-2008)

למלחמת עיראק יצאו ארצות הברית ובעלות בריתה בעקבות הרצון האמריקני לנקום לאחר פיגוע הטרור הקשה ב-11 בספטמבר 2001. ברקע התעקש הממשל האמריקני כי מטרת המלחמה הן מניעת הפצה ושימוש בנשק להשמדה המונית, הפלתו של סדאם חוסיין ומפלגת הבעת', וקידום יציבות ביטחונית באזור. למרות מאמצים אמריקנים לקידום תהליכי דמוקרטיזציה ודה-רדיקליזציה, במקרה זה צלחו התוכניות באופן חלקי ואף הרחיבו את השסעים בין הסונים, השיעים והכורדים המרכיבים את אוכלוסיית עיראק.

עם הכיבוש הובילו האמריקנים תוכנית דה-בעת'יפיקציה שמטרתה, בדומה לתהליך הגרמני, היתה טיהור מוסדות המדינה העיראקית מחברי המפלגה. במסגרת התוכנית פורקה מפלגת הבעת', בכיריה נעצרו והתאגדותם נאסרה, ויתר הארגונים הביטחוניים והצבאיים במדינה פוזרו גם הם ודרגות החברים בהם בוטלו. בנוסף נעשו מאמצים לפיתוח מערכת חינוך עיראקית מתונה באמצעות תוכניות לימוד המקדמות סובלנות, מגוון חברתי (diversity) וחשיבה ביקורתית, הכשרת מורים וכתובת ספרי לימוד חדשים וכן תוכניות חינוך בלתי-פורמליות עבור הנוער, שכללו מועדוני ספורט ופעילויות נוספות. קמפיינים תקשורתיים

⁵ Konrad jarausch, *After Hitler: Recivilizing Germans, 1945-1995*, New York: Oxfors University Press, 2006; Perry Biddiscombe, *The Denazification of Germany: A History 1045-1950*, Stroud: Tempus Stroud, 2007; איאן קרשאו, *לגיהנום ובחזרה אירופה 1914-1949*, תרגום כרמית גיא, תל אביב: עם עובד, 2015, עמ' 448-495.

⁶ Roland Kostic, *Ambivalem Peace: External Peacebuilding, Threatened Identity, and Reconciliation in Bosnia and Herzegovina*, PhD dissertation submitted to the Department of Peace and Conflict Research, Upsala University Sweden, 2007.

ברדיו ובטלוויזיה קידמו ערכים של שלום וזו-קיום, והכוחות האמריקנים ניהלו תוכניות של מעורבות חברתית לקידום הידברות בין קבוצות שונות באוכלוסייה.

אולם, שנאה סקטוראלית ואתגרים נוספים הכשילו את תהליכי הדה-רדיקליזציה בעיראק. תוכנית הדה-בעת'פיקציה גרמה לדחיקת הסונים ממוסדות המדינה, והוואקום השלטוני שנוצר עודד את עלייתם של גורמים קיצוניים כגון דאע"ש, ולהחלשת עיראק אל מול שכנתה, איראן השיעית. למרות כינונם של פרלמנט ומוסדות מדינה, לא צלח הכיבוש האמריקני בשיקומה ובבנייתה של מדינה עיראקית מתונה, ואף גרר שסע עמוק יותר בין הסקטורים השונים. לעומת התוכניות שהופעלו בגרמניה ובבוסניה והרצגובינה, לא הצליחה התוכנית בעיראק לשקם את המדינה העיראקית, ויכולתה של החברה לעבור שינוי תפיסתי ודה-רדיקליזציה צומצמה.⁷

ג. דה-רדיקליזציה ובניית שלום בעזה ובגדה המערבית ב"יום שאחרי" המלחמה

ההצלחות והכישלונות של תוכניות העבר, כמו גם של התהליך הישראלי-פלסטיני, מהווים בסיס להמלצות על מספר צעדים לקידום תהליך דה-רדיקליזציה בחברה הפלסטינית. אם כן, התנאים להצלחת תוכנית מעין זו בחברה ובפוליטיקה הפלסטינית הם הצבת אופק מדיני ותהליך שיתבסס על התקדמות מתמדת לעבר מימוש האינטרס הלאומי הפלסטיני, כתחליף הולם לדרך הטרור שאפיינה עד כה את תקופת הכיבוש וההתנגדות הפלסטינית. בנוסף, יש להחיל תוכניות לבנייה ושיקום מוסדות המדינה הפלסטינים במעורבות או בפיקוח בינלאומיים, ולקדם תהליכי מיתון באמצעות מערכות הכלכלה, המשפט, החינוך, והתקשורת הפלסטיניים. זאת באמצעות מהלכים מבוקרים שיבוצעו בשיתוף ובהסכמת ההנהגה הפלסטינית ולא ייכפו עליה. להלן מגוון המלצות הכוללות צעדים במספר תחומים לקידום תהליך דה-רדיקליזציה בחברה הפלסטינית. יש לציין כי תוכנית מעין זו צריכה להתממש תוך התייחסות ללחימה בעזה ולהזדמנויות שניתן לנצל עוד בטרם הסתיימה המלחמה. ברור כי לאחר סיום הלחימה, ניתן יהיה לקדמה בצורה אפקטיבית ומקיפה יותר, במסגרת תהליך מדיני כולל וללא מעורבות ארגוני טרור באי אלו מן הצעדים המוצעים להלן.

צעדים נרטיביים וסמליים

לאורך שנות הסכסוך מתאפיינת הזהות הפלסטינית בדימוי עצמי מוחלש ("חלכאים ונדכאים") של קבוצה המנוצלת בידי ישראל והמערב הבאים לפרק אותה. עמידה איתנה מול כוחות אלה (צומוד), נתפסת כחוזקה בעוד ששיתוף פעולה עם כוחות חיצוניים כמוהם כתבוסתנות וכניעה, גם במחיר הקידמה והרווחה של הפרט.⁸ על מנת לבנות נרטיב פלסטיני מחודש יש אם כן להתייחס אל חרדות אלו ולסלק אותן באמצעות נכונות ישראלית ובינלאומית עקבית להידברות ולמציאת פתרון המוסכם על שני הצדדים. כמו כן, יש לקדם תהליך של התפכחות והבנה כי התנגדות אלימה אינה מיטיבה עם הפלסטינים, וכי הסדר ושיתוף פעולה עם ישראל מלווים ברווחים משמעותיים עבורם.

⁷ Aysegul Keskin Zeren, "From Denazification of Germany to De-Baathification of Iraq," *Political Science Quarterly*, 132:2, 2017, 259-290.

⁸ יוחנן צורף, "חסמים בישוב הסכסוך עם ישראל – הפרספקטיבה הפלסטינית" בתוך יעקב בר סימן טוב, (עורך) *חסמים לשלום בסכסוך הישראלי-פלסטיני* ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 2010, 76-110.

תהליך דומה קרה בגרמניה בתום מלחמת העולם השנייה. מנהיג מפלגת הנוצרים השמרנים קונראד אדנאואר (Konrad Adenauer) הוביל אז קמפיין לפיוס גרמני באמצעות מסרים של שמרנות נוצרית שפניה לקדמה, אחדות וגאווה לאור עמידת הגרמנים בסבל המלחמה. אדנאואר עודד את ההכרה בכך שהמיליטנטיות הגרמנית היוותה קרקע פורייה לעליית הנאציזם ודרש מעמו לערוך חשבון נפש. בחסות רעיונות התחייה והרחמים הנוצריים טיפח אדנאואר תודעה גרמנית חומלת תוך קידום הערכים הנוצרים המקדשים שוויון וליברליזם בבסיס למערכת יחסים חדשה בין גרמניה לאזרחיה.⁹

בדומה לכך, מנהיגות פלסטינית אשר תקדם נרטיב דומה, שיתייחס לסבל הפלסטיני תחת הכיבוש ובמהלך סבבי הלחימה עם ישראל, ויצגי את יכולת העמידה וההתמודדות של הפלסטינים כמקור גאווה המחליף את דימוי הקורבן המוחלש עשויים לתרום לשינוי החברתי. זו משימה מורכבת לקדם מרכיב זהותי זה, מבלי לחזק את הדימוי של השגת האינטרס הלאומי בעזרת התנגדות אלימה וטרור, אך זהו צעד פואטי אפשרי ונחוץ. על מנת לכונן תהליך דה-רדיקליזציה יש לקדם את המסר כי הבחירה באידיאולוגיות ובמעשים קיצוניים היא שגויה והובילה עד כה להחרבת פלסטין, ואילו שיתוף פעולה עם ישראל הינו מקור לעוצמה. לצורך כך, ניתן להיעזר בערכי העולם הערבי והאסלאם המדברים על חמלה, מתינות וסליחה, בדומה לניסיונות הפיוס בתום הקונפליקט בין הודו לבנגלדש בשנות ה-70 ובתוניסיה לאחר אירועי האביב הערבי.¹⁰ צעדים סמליים אלו יכולים לקבל חיזוק תוך חיבורם למאמצים אזוריים הנעשים בכיוון זה. למשל, קריאתו של עבדאללה מלך ירדן למיגור המאבק בין סונים ושיעים קיצוניים המפלג את העולם הערבי, וליציאה נגד האלימות הסקטוריאליה בין זרמי האסלאם.¹¹ צעד משמעותי נוסף בבניית הנרטיב, הוא הצגה ותיוג השסע בין הפלגים החברתיים והפוליטיים כחולשה, והדגשה כי עתיד טוב יותר דורש אחדות ושיתוף פעולה ביניהם. למדינות ערב המתונות, בהן ירדן, מרוקו, איחוד האמירויות, בחריין ומצרים, יכול להיות תפקיד משמעותי ואף קריטי בתוכנית ההתערבות הבינלאומית עבור הסכסוך, ובפרט במאמצי ההבניה של נרטיב פלסטיני מפויס, חיזוק הקולות המתונים בחברה הפלסטינית וסיוע בקירוב הפלסטינים לציר הסוני המתון במזרח התיכון.

צעדים מוסדיים

הטרנספורמציה החברתית הכוללת שינוי אמונות, זהות, סיפורי משמעות, סמלים ועוד, מחייבת צעדים מבניים ומוסדיים משלימים, התומכים בהם ומעניקים להם תוקף וממשות. להלן כמה דוגמאות לצעדים מוסדיים שכאלו.

ביסוס מנגנון פיקוח רב-לאומי

בהתבסס על תהליכי הדה-רדיקליזציה במקרי העבר, נדמה כי על מנת לבנות מוסדות מדינה אשר יתמכו במיתון ויובילו את נטישת דרך הטרור והאלימות, יש לשלב פיקוח רב-לאומי לפחות בשלב ההתחלתי שלאחר

⁹ Jeffrey Herf, *Divided Memory: The Nazi Past in the Two Germanys*, Cambridge: Harvard University Press, 1997, 201-218.

¹⁰ Yasmin Saika, "Insaniyat for Peace: Survivors' Narrative for the 1971 War of Bangladesh," *Journal of Genocide Research*, 14:4, November 2011, 475-501; "[תוניסיה: פתאום קם עם ומחליט שנמאס לו](#)"; וואיינט, 16 בינואר 2011.

¹¹ יהושע קרסנה, "המחנה הסוני המתון – יש דבר כזה?" *מכון ירושלים לאסטרטגיה ובטחון* 2018; "[עבדאללה: הסונים והשיעים יורסו האיסלאם](#)", AP, 20 באוגוסט 2018.

תום המלחמה. צוות מעין זה ניתן לבנות על בסיס מודל המועצה ליישום השלום (Peace Implementation Council) של תוכנית דייטון, שכללה נציגים מארה"ב, רוסיה, גרמניה, צרפת, איטליה, יפן, קנדה, הנציבות האירופית ותורכיה,¹² ולכלול בה נציגים ממדינות ערביות כערב הסעודית, איחוד האמירויות, ירדן, ומצרים.

טיהור המוסדות מגורמי טרור

תוצאותיהם של תהליכי טיהור בעבר מלמדים כי יש צעדים מהם כדאי להימנע בתהליך בנייתן מחדש של אדמיניסטרציה ופקידות פלסטינית. בתוכניות הדה-נאציפיקציה בגרמניה והדה-בעת'פיצקיה בעיראק הדיחו הכוחות הכובשים בכירים ובעלי תפקידים מרכזיים של השלטון המובס ממערכות הכלכלה, המשפט והאדמיניסטרציה ואסרו אותם. יתר הפקידים דורגו לפי קטגוריות השפעה במפלגות, לפיהן נקבע האם יפוטר. בשני המקרים הוביל הטיהור לחוסר בידיים מיומנות והחלשת המערכת. בעוד שבגרמניה חזרו בהדרגה מרבית המודחים, בעיראק הפך התהליך לכלי בידיהם של שיעים כנגד סונים, החריף את חוסר האמון במערכת ודחף קבוצות מסוימות להתנגדות אלימה.¹³ אם כן, על מנת לקדם דה-רדיקליזציה בחברה הפלסטינית מומלץ דווקא להימנע מניסיון טיהור רדיקלי של המנגנונים, ולהסתפק בהרחקה מהמערכות של בכירים המזוהים עם החמאס. זאת, מבלי ליצור מצב בו מנוטרלת יכולתה של החברה הפלסטינית לניהול עצמי, ותוך מניעה של ניצול עמדות כוח לצרכים אישיים או לוחמניים, פילוג, או רווח אישי. בניית המוסדות החדשים תאפשר הובלתם של תהליכי שינוי פוליטיים, כלכליים ומשפטיים.

שיקום הפרלמנט ובחירות כלליות

בניגוד ללחץ האמריקני החיצוני על מערכת הבחירות הפלסטינית בשנת 2005 אשר הוביל לעלייתו של חמאס, מלמדים הצלחות וכישלונות העבר כיצד יש לבנות מועצה מחוקקת פלסטינית מחדשת. בבוסניה והרצגובינה ובעיראק פיקחו ועדות רב-לאומיות על התאגדויות פוליטיות, אישרו או הסירו מועמדים, הובילו ניסוח חוקה חדשה, וניהלו את מערכות הבחירות הראשונות. בדומה לכך, על מנת לקדם דה-רדיקליזציה במקרה הפלסטיני יש מקום להעניק לכוחות האזוריים והבינלאומיים תפקיד בשיקום ובנייה מחדש של המערכת הפוליטית, ואף להישען על פיקוח רב-לאומי אשר יסייע בידי ההנהגה הפלסטינית לבנות את הרכב הפרלמנט ולשמור עליו מהשתלטות של גורמים קיצוניים, עד לכינון פרלמנט פלסטיני עצמאי מתפקד וקיומן של בחירות כלליות הוגנות וחופשיות.

פיתוח הכלכלה

מקרי העבר מלמדים כי לפיקוח רב-לאומי, מקצועי ונייטרלי יש תפקיד חשוב גם בשיקום הכלכלה ובהקמתו של בנק מרכזי כמרכיב חיוני לפיתוח כלכלה התומכת בשלום. תהליך דומה הוחל בבוסניה והרצגובינה, שם הקפיד נציב זר כי הבנק המרכזי ישלם משכורות לאזרחים, וינתב את כספי הציבור לסיוע למשפחות נפגעים ולשיקום המדינה, תוך שמירה על ביטחון החסכוניות ושקיפות בהקצאת תקציבים. בדומה לכך, בתקופה

¹² David Chandler, *Faking Democracy after Dayton*, London&Sterling Virginia: Pluto Press, 2000; Elizabeth Cousens and Charles Cater, *Towards Peace in Bosnia: Implementing the Dayton Accords*, London: Lynne Rienner Publisher, 2001.

¹³ Frederick Taylor, *Exorcising Hitler: The Occupation and Denazification of Germany*, London: Bloomsbury Publishing, 2012, 278-281; Ibrahim Al-Marashi and Ayesgul Keskin, "Reconciliation Dilemmas in Post-Ba'athist Iraq: Truth, Commissions, Media, and Ethno-Sectarian Conflicts," *Mediterranean Politics*, 13, July 2008, 243-259.

הראשונית לאחר תום מלחמת העולם השנייה פיקחו בעלות הברית על מחיריהם של מוצרי בסיס, ופירקו את הקרטלים הגדולים שניהלו את תעשיית המלחמה. באמצעות תוכנית מרשל עודדו האמריקנים כלכלת שוק חופשי שכללה ייבוא וייצור של מוצרי צריכה ועידוד השקעות זרות לצד יוזמות מקומיות.¹⁴

גם במקרה הפלסטיני יש לשקול כי צוות בינלאומי יסייע בהחלפה הדרגתית של מוקדי הכוח הכלכליים הקיימים ברשות הפלסטינית, בבנייה של כלכלה צודקת ונגישה ובהקמת בנק מרכזי בראשות גורם מקצועי זה. בנק זה ינהל את פעילות המיסוי, יקפיד על התנהלות שקופה, יפעל לביטחון החסכונות של האזרחים, ויבטיח כניסת כסף ממקורות לגיטימיים בלבד (ולא מאירן או מארגוני טרור אחרים). בנוסף, מדינות האזור יכולות לסייע בפיתוח המשק הכלכלי הפלסטיני על ידי פתיחת שווקיהן למסחר עם הפלסטינים, ובכך גם לתרום ליצירת תדמית חיובית בקרב הפלסטינים למודלים של מדינות ערביות המאמצות קודים כלכליים מערביים, ללא ויתור על העקרונות והתרבות הערביים והאסלאמיים.

הקמה מחדש של מערכת משפט וניסוח חוקה

ניסיון העבר מעיד כי מערכת משפט חזקה המבוססת על עקרונות ברורים וחוקה, חיונית לכינון מדינה יציבה, לשמירה על שלטון החוק, ולהשגת שלום. לדוגמה, מערכת המשפט הריכוזית והמושחתת של גרמניה הנאצית שפטה על פי חוקים גזעניים ופררוגטיביים. עם תום מלחמת העולם השנייה טיהרו בעלות הברית את המערכת משופטים ופקידים שהיו מזוהים עם המפלגה הנאצית. תחת פיקוח הדוק בוטלו החוקים הנאצים ותחתיהם ניסחו נציגי מערב גרמניה חוקה בהתבסס על קוד החוק הגרמני שנכתב ב-1871, תוך שימת דגש על זכויות אדם ואזרח. בעלות הברית השקיעו רבות בעצמאות מערכת המשפט הגרמנית ובהכשרת אנשיה, וכינו שיטת מינויים המבוססת על יכולות וכישורים, תחת הקודמת שקידשה נאמנות למשטר.¹⁵ בדומה לכך, היתה הוועדה הרב-לאומית בבוסניה והרצגובינה אמונה על בנייתו של בית משפט חוקתי, אשר הוביל רפורמות חקיקה לקידום פיוס וסיום האלימות. הוועדה הכריזה על שתי החוקות הקיימות, של בוסניה והרצגובינה ושל הרפובליקה סרפסקה שבתוכה, כנוגדות את עקרונות הסכם דייטון וביטלה אותן. תחתיהן כוננה הוועדה, בשיתוף עם נציגי הפרלמנט, חוקה חדשה תוך הדחתם של בעלי תפקידים והצגתן של כ-250 החלטות לשינוי חקיקתי.

עקרונות דומים יכולים להנחות את בנייתה של מערכת משפט פלסטינית. תחת פיקוח בינלאומי יודחו שופטים המזוהים עם חמאס ועם ארגונים מיליטנטיים נוספים, ואלה המעורבים בנפוטזים או שחיתות. מערכת המשפט תרוכז תחת הנהגה אחידה, ושופטים פלסטינים מתונים יזכו לתמיכה וקידום, ויוכשרו אנשי משפט חדשים. במקביל, יש לקדם מאמץ לשינוי הקודקס החוקי, לביטול חוקים אנטי-דמוקרטיים ולניסוח חוקה חדשה. הדוגמה של מערכות החקיקה במדינות אסלאמיות מתונות עשויה לשמש כהשראה, וכל זאת, תוך פיקוח קפדני של הוועדה הרב-לאומית ווידוא כי החוקה עומדת בסטנדרטים בינלאומיים.

¹⁴ Kostic, *Ambivalent Peace*, 86-88; Jarausch, *After Hitler*, 80-95.

¹⁵ Taylor, *Exorcising Hitler*, 248-276.

מערכת החינוך

למרות גינויים מצד גורמים בינלאומיים, לאורך השנים מסיתה מערכת החינוך הפלסטינית לשנאת ישראל והמערב ומעודדת אלימות וטרור.¹⁶ על מנת לקדם תהליך דה-רדיקליזציה פלסטיני יש לבנות מערכת חינוך חדשה ותוכניות לימודיות מעודכנות. לוועדה רב-לאומית או מנגנון בינלאומי ואזורי יש תפקיד משמעותי גם במשימה חשובה זו. עליהם ללוות ולפקח על התהליך הכולל בין היתר הרחקה של מורים ואנשי חינוך המזוהים עם התנועות הקיצוניות, גיוס מורים המזוהים עם ערכי האסלאם המתון או הזרם הלאומי-חילוני והכשרתם, ובניית תכנית לימוד וכתובת ספרי לימוד ברוח נרטיב חדש ומפויס. בדומה לרפורמות שנעשו באזורי הכיבוש במערב גרמניה וכן בבוסניה והרצגובינה, שילוב לימודי אנגלית ומדעים בתכנית הלימודים היא חשובה, אך יש לעשותה באופן התואם את הדת והתרבות הפלסטינים. כך גם חשוב לקדם שיעורי העשרה במקצועות טכנולוגיים ואחרים עבור נוער פלסטיני, אותם ילמדו מורים מקצועיים.

חינוך בלתי-פורמאלי

מקרי העבר מצביעים על חשיבותו של חינוך בלתי-פורמאלי. לדוגמה, בגרמניה הנאצית נהלו כלל פעילויות החינוך הבלתי-פורמאלי במסגרת מחנות האימון של הנוער ההיטלראי, כך שבתום המלחמה סבל הנוער הגרמני מריק רוחני ובלבול זהותי. פתרון לכך מצאו בעלות הברית בהקמתם של מועדוני ספורט אשר הרחיקו את הנערים מהרחוב, ועודדו אותם להקדיש זמן פנוי לפעילות חיובית ולהתרועעות עם בני גילם. פעילות המועדונים קידמה חיברות (socialization) לפי זהות ונרטיב המבוססים על ערכים דמוקרטיים כגון עבודת צוות ושיתוף פעולה, משחק הוגן ואמינות, בריאות וגהות, משחק ידידותי בניגוד לתחרותיות נוקשה, כבוד לזולת ושוויוניות. מועדוני הספורט נחלו הצלחה אדירה באזורי הכיבוש האמריקני והבריטי, כאשר בתחילה הובאו לגרמניה מומחים זרים במקצועות הספורט השונים, ולאחר מכן קוימו מפגשים (תחילה בגרמניה ולאחר מכן מחוצה לה) וטורנירים ידידותיים בין קבוצות נוער גרמניות לזרות.¹⁷

בדומה לכך, ניתן להקים תוכניות ופעילויות ספורט לנערים פלסטיניים. ניתן לקדם הקמה של מועדוני ספורט מגוונים, לספק הכשרות למדריכי ספורט פלסטיניים, לגייס אתלטים ומאמנים זרים מהעולם שיגיעו לאמן את הנערים, ולהוביל בהמשך למפגשים בין הנוער הפלסטיני לעמיתיו הספורטאים בעולם. היכרות ומפגש בין נבחרות נוער פלסטיני וזר יסייעו בשבירת סטיגמות, ויקדמו אמון מחודש גם בין נוער פלסטיני וישראלי.

ד. סיכום

הצעדים לסיום סכסוכי העבר ולקידום דה-רדיקליזציה של הצדדים המעורבים מלמדים כי בנייתם של מוסדות מדינה יציבים ומתפקדים, לצד הבנייתו של נרטיב המעודד אחדות ופיוס, הכרחיים לקיומו של שלום בר-קיימא. הקיפאון ארוך השנים במקרה הישראלי-פלסטיני מלמד גם הוא כי ללא שלטון פלסטיני עצמאי, אפקטיבי ומחויב לשלום לא ניתן לקדם תהליך דה-רדיקליזציה, למגר את האלימות, או למנוע את עלייתם מחדש של אידיאולוגיות וגורמים קיצוניים. בכל המקרים בולטים בחיוניותם (ובהיעדרם במקרה הישראלי-

¹⁶ איתמר אייכנר, "גינני אירופי לספרי הלימוד - וביקורת על שר החינוך הפלסטיני: 'סקנדל מוחלט'", *וואיינט*, 7 במאי 2022.

¹⁷ Heather Dichter, "Game Plan for Democracy: Sport and Youth in Occupied West Germany," in Camilio Erlichman and Christopher Knowels (Eds.) *Transforming Occupation in the Western Zoned of Germany: Politics, Everyday Lives, and Social Interactions 1945-55*, London: Bloomsbury Academics, 2018, 133-150.

פלסטיני) צעדים שתפקידם תכלול וסנכרון תהליכי השיקום והשינוי, וקידום חיי השלום באמצעות פיתוח הכלכלה, המשפט, החינוך, והמערכת הפוליטית.

הצלחת תהליכי דה-רדיקליזציה בחברה הפלסטינית מחייבת גם שינוי תפיסתי בצד הישראלי - הן בכל הקשור לקבלת הפלסטינים כעם והפסקת ההסתה כלפיהם, והן בכל הקשור להתנהלות כלפי הפלסטינים בשטח, בדגש על הפסקת גילויי אלימות ושררה כלפיהם. גישה חדשה מהצד הישראלי תאפשר לפלסטינים לקדם את הנרטיב החדש, שיתבסס על נטישת ההתנגדות החמושה ומעבר לגישה הסדרית מתונה.

על בסיס מסקנות אלו מצביע הנייר על מספר כיוונים חשובים שיש לכלול בתוכנית לקידום דה-רדיקליזציה עבור החברה הפלסטינית. לצד הגדרתו של אופק מדיני בעל יעדים ונקודות זמן ברורים, יש לקדם את הבנייתו של נרטיב פלסטיני מפויס, ואת בנייתם של מוסדות מדינה פלסטיניים תקינים תחת פיקוח רב-לאומי ובשיתוף מדינות ערב המתונות, עד לביסוסה של היכולת העצמאית הפלסטינית ולקניית אחיזתו של הנרטיב הפלסטיני החדש. צעדים אלו יהוו בסיס לבניית אמון מחודש ולמיתון בשני הצדדים, ועל כן חיוניים להשגתו של שלום ישראלי-פלסטיני, ולקבלתה של מדינה פלסטינית כחברה לגיטימית בקהילייה הבינלאומית.